

खण्ड (१) परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background)

नेपालको संविधान २०७२ ले राज्यको संरचनामा राज्यशक्तिको प्रयोग गर्ने गरी तीन तहको व्यवस्था गरेको छ- संघ, प्रदेश, र स्थानीय तह । स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला समन्वय समिति रहने कानूनी व्यवस्था छ । संविधानमा भएको व्यवस्था अनुसार स्थानिय कर (सम्पति कर, घरबहाल कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर) सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भुमिकर (मालपोत), दण्ड जरिवाना, मनोरन्जन कर, प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी समेतका राजस्व संकलन गरी स्थानीय समुदायमा गुणस्तरिय सेवा प्रवाह गर्ने दायित्व स्थानीय तहको रूपमा रहेको गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा निहित रहेको छ । यसै प्रकारले स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ मा भएको व्यवस्था अनुसार गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले उल्लिखित करहरू उठाउन पाउने र सक्ने विषयमा विस्तृत कानूनी व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनमा नगरपालिकाको वित्तिय अधिकार क्षेत्रको व्यवस्था, कानून बमोजिम बाहेक कर लगाउन, उठाउन वा ऋण लिन नपाउने व्यवस्था, राजस्व परामर्श समितिको व्यवस्था, स्रोत अनुगमन तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिको व्यवस्था, प्रदेश र गाउँपालिका वा नगरपालिकाको दोहोरो अधिकार क्षेत्र भित्रका कर निर्धारण, संकलन तथा बाँडफाडको वैधानिक व्यवस्था समेत गरेको पाईन्छ । संवैधानिक व्यवस्था र ऐन विशेषको अधिनमा रही **शे फोक्सुण्डो** गाउँपालिकाले पनि आफ्नो कार्यक्रम र क्षमता अनुरूप उल्लिखित विभिन्न प्रकारका राजस्व संकलन गर्दै आएको छ । विगतमा आन्तरिक राजस्व परिचालन र स्रोत प्रक्षेपण गर्ने कानूनी आधारशीला भने स्थानिय स्वायत्त शासन ऐन २०५५, र स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली २०५६ मा भएका व्यवस्था अनुरूप भएको थियो ।

राज्यको संरचनामा भएको अग्रगामी परिवर्तन र स्थानीय जनताका माग र अपेक्षा अनुसार सबै प्रकारका सेवा प्रवाह गर्न र विकास निर्माणका कार्यहरू गर्न केन्द्रबाट प्राप्त अनुदानले मात्र सम्भव नहुने निश्चीत प्राय छ । संविधान र प्रचलित अन्य कानूनले दिएको अधिकार क्षेत्रभित्र गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले जबसम्म स्थानिय स्तरमा राजस्व संकलनको प्रकृत्यामा तीव्रता

र सुधार गर्न सक्तैन, नयाँ राजस्वका स्रोतहरूको पहिचान गर्न सक्तैन, राजस्व संकलनमा स्थानीय जनताको सकरात्मक सहभागिता वृद्धि गर्न सक्तैन, स्थानीय तहका गाउँपालिकाको राजस्व स्रोत संकलन क्षमता उठ्न सक्तैन । शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाले विगत देखिनै संकलन गर्दै आएको राजस्व संकलन प्रकृत्यामा गर्नुपर्ने सुधारका विधी र आवश्यक कार्ययोजना तर्जुमा गर्न, नयाँ राजस्व स्रोतहरूको पहिचान गर्न, कर संकलनमा स्थानीय जनसहभागिताको वृद्धि गर्नका निमित्त एक कार्यमुलक (Action Oriented), नतिजामुलक (Result Oriented) अध्ययन गर्न आवश्यक भएकोले यो अध्ययन गरिएको छ ।

१.२ अध्ययनको उद्देश्य (Objectives)

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आन्तरीक राजस्व परिचालनमा सुधार ल्याई राजस्व अभिवृद्धिमा परिमाणात्मक र गुणात्मक सुधार गर्ने एवं सो बाट स्थानीय गाउँबासीमा गाउँपालिकाले पुऱ्याउनु पर्ने सेवा प्रवाह समेतमा गुणस्तरियता, तीव्रता, र दिगोपना ल्याउनु हो । अध्ययनमा निम्न विषयहरूमा विशेष रूपले ध्यान केन्द्रित गरिएकोछ ।

- शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आन्तरिक आय तथा राजश्वको वर्तमान अवस्थाको अध्ययन गर्ने ।
- शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आन्तरिक आय तथा राजश्वका विभिन्न स्रोतहरूको लेखाजोखा गर्ने र वृद्धिका सम्भावनाहरू पहिचान गर्ने ।
- शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आन्तरिक आय तथा राजश्व वृद्धिका लागि व्यवहारिक सुझावहरू प्रदान गर्ने ।

१.३ अध्ययन विधी (Methodology)

यो अध्ययन सम्बन्धीत सरोकारवालाहरूको सकृय सहभागिता र यस संस्थाका पेशागत दक्ष तथा अनुभवि विषयगत विज्ञहरूको सहजीकरणमा सम्पन्न गरिएकोछ । राजस्व परिचालन सम्बन्धी कार्यमुलक अध्ययन विधि तथा प्रकृत्या निम्न बमोजिम अवलम्बन गरिएकोछ ।

१.३.१ नीतिगत एवं कानुनी संरचनाको अध्ययन

- प्रचलित संविधान, संघिय ऐन, नियममा भएको व्यवस्थाको नीतिगत एवं वैधानिक व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नुको साथै शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको स्थानीय कानून, नीति तथा योजना बजेट तथा कार्यक्रमको समीक्षा तथा विश्लेषण,
- गाउँ पालिकाको विद्यमान करका दर, दायरा, संकलन प्रकृयाको अध्ययन ।

१.३.२ राय, सुझाव संकलन र स्थलगत अवलोकन

- गाउँवासीहरुमा कर संकलन सम्बन्धी राय सुझाव संकलन । यस्का लागी प्रश्नावलीको उपयोग गरिएको,
- कर संकलन भएका उपयुक्त स्थान र केन्द्रको स्थलगत अवलोकन,
- स्थानीय तहका समेत अधिकार क्षेत्रभित्रका कर संकलन गरिरहेका नेपाल सरकारका विद्यमान निकायबाट आवश्यक राय सुझाव संकलन ।

१.३.३ सहभागितात्मक छलफल र अन्तरकृया:

गाउँपालिकाका प्रमुख, प्रतिनिधी, कर्मचारी तथा सरोकारवाला विभिन्न संघ संस्थाका प्रतिनिधीहरुको सहभागितामा सहभागीतात्मक गोष्ठी एवं अन्तरकृयाको आयोजना गरिएको थियो । यस्मा निम्न विषयमा विशेष ध्यान केन्द्रित गरिएकोछ ।

- करका दर, दायरा संकलन विधि र प्रकृया, राजस्व संकलनका कार्ययोजना ।

१.३.४ दस्तावेज लेखन:

सहभागितात्मक छलफल र अन्तरकृया स्थलगत अवलोकन, र अध्ययनबाट आएको निर्णयको आधारमा अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरी गाउँपालिकामा प्रस्तुत गरिएकोछ ।

१.४ श्रोत व्यक्ति एवं मानव शंसाधन (Human Resources)

यस अध्ययनको लागि सेवा प्रदायक संस्थाको तर्फबाट २ जना श्रोत व्यक्तिहरु र १ जना तथ्यांक सहायकहरुलाई परिचालन गरिएको थियो । शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको तर्फबाट लेखा तर्फ का श्री शरद प्रसाद यादव, लेखपालले यस अध्ययन कार्यको संयोजन गर्नुभएको थियो ।

१.५ प्रतिवेदन प्रस्तुति (Reporting)

सहभागितात्मक छलफल तथा अन्तरकृया, स्थलगत अवलोकन, र अध्ययन प्रश्नावलीबाट आएको सूचनाको आधारमा अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो । सो प्रतिवेदनको सार प्रस्तुती मार्फत सुझाव संकलन पनि गरिएको थियो ।

२. शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय*

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको स्थापना वि.स. २०७३ सालमा भएको हो । यस गाउँपालिकाको केन्द्र साल्दाङ, डोल्पामा रहेको छ । यसको क्षेत्रफ १२३.७ वर्ग कि.मि. मा फैलिएको छ । यहाँ जम्मा ९ वटा वडा रहेका छन् । जस मध्ये वडा नं. १,२,३ र ४ को संयुक्त वडा कार्यालय साल्दाङ र वडा नं. ५,६ र ७ को संयुक्त वडा कार्यालय भिजेर र वडा नं. ८ र ९ को संयुक्त वडा कार्यालय फोक्सुण्डो रहेको छ ।

यस गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या ३०९९ जस मध्ये महिलाको संख्या १५८७ र पुरुषको संख्या १५१२ रहेका छन् । ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थलहरुमा शे फोक्सुण्डो ताल शे गुम्बालगाएत छन् भने मुख्य भेषभुषा र हिमालीयहरु रहेका छन् । यस क्षेत्रका प्रमुख जातिहरुमा गुरुङ, रोकाया, बुढा, बैजी, र लामा रहेका छन् ।

२० डिग्री २० मिनेट ० सेकेण्ड देखि २९ डिग्री ५१ मिनेट ० सेकेण्ड उत्तरी अक्षांश र ८२ डिग्री ८९ मिनेट ० सेकेण्ड देखि ८३ डिग्री ०९ मिनेट ० सेकेण्ड पूर्वी देशान्तरमा फैलिएको छ । समुन्द्री सतहदेखि करीब २३०० देखि ७४२५ मिटरमा अवस्थित रहेका छन् ।

साविकको साल्दाङ १,२, र ९ वडा नं. १, साविकको साल्दाङ ३ र ४ वडा नं. २

साविकको साल्दाङ ५ र ६ वडा नं. ३, साविकको साल्दाङ ७ र ८ वडा नं. ४

* स्रोत डोल्पा जिल्ला पार्षदचित्र

साविकको भिजेर १-७ वडा नं. ५, साविकको भिजेर ८ वडा नं. ६, साविकको भिजेर ९ वडा नं. ७, साविकको फोक्सुण्डो १-५ वडा नं. ८, साविकको फोक्सुण्डो ६-९ वडा नं. ९ गरी वडा विभाजन गरीएको छ । साविकको साल्दाड, भिजेर र फोक्सुण्डो गाउँ विकास समिति मिलेर गठन भएको हालको शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको नामाकरण ऐतिहासिक, धार्मिक स्थल शे गुम्बा र साविक फोक्सुण्डो गाउँ विकास समिति रिगमो गाउँ स्थित पर्यटकीय स्थल शे फोक्सुण्डो तालको नामबाट यस गाउँपालिकाको नामाकरण भएको हो ।

गाउँपालिकाका विकास सम्भावनाहरू (कृषि, पशुपालन, जलविद्युत, पर्यटन, उद्योग,आदि)

कृषि

यस गाउँपालिकामा अधिकांश मानिसहरू कृषि पेशामा आत्मा निर्भर नभएको पाइन्छ । आत्मनिर्भर तथा व्यवसायिक कृषिको माध्यमबाट गाउँपालिकाको समृद्धि तर्फ उन्मुख गराउन सकेमा कृषिलाई व्यवसायीकरण गर्न गाउँमा रहेका कृषकहरूलाई उन्नत वीउ विजन, मलखाद तथा प्राङ्गारिक खेतिको लागि राज्यस्तरबाट सहयोग उपलब्ध गराउन गाउँपालिकाले विशेष योजना बनाउनु पर्ने अवश्यता रहेको छ । उन्नत खालको मकै, फापर, जौ, उवा अन्य वालीहरू तथा तरकारी खेतीहरूलाई प्राथमिकताका साथ आधुनिक पद्धति अनुसार सीप तालिमको उपलब्ध गराई व्यवस्थापन गर्न सकेमा यस क्षेत्रको विकासको आधार कृषिमा आत्म निर्भर बन्न सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

पशुपालन

यस क्षेत्रमा व्यवसायिक रूपले स्थानीय श्रोत साधन सीप र श्रमलाई उपयोग गरेर उन्नत खालको पशुपालन गर्न तथा चौरी तथा याकहरूको नश्ल सुधार गरी व्यवसायिक पशुपालन गर्न गाउँवासीहरूलाई सीप तथा तालिम दिएर व्यवस्थापन गर्न सकेमा यस व्यवसायबाट थप आम्दानी गर्न सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

सीप तथा तालिम

यस गाउँपालिकामा अधिकांश मानिसहरू कृषि पेशामा आत्मा निर्भर नभएकाले अधिकांश मानिसहरू वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन भने केही मानिसहरूले सधारण व्यापार व्यवसाय गरेर जिवन निर्वाहा गर्दै आएका छन । केहि मानिसहरू पशुपालन गर्दै आएका छन । विभिन्न

खालको सीप तथा तालिमको उपलब्धता गराउन सकेमा यस क्षेत्रमा ब्यवसायिक रूपले स्थानिय श्रोत साधन सीप र श्रमको सदुपयोग, रोजगारीता तथा आर्थिक स्थिति सुधार हुन सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

सडक

यस गाउँपालिकामा सडक पुग्न नसकेको (भौगोलिक विकटता) र खेतीयोग्य जमिन न्यून भएका कारण निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीबाट पनि जनतालाई जीवन निर्वाह सगर्न कठिन भइरहेको छ । हिमाली तथा उच्च पड्हाडी क्षेत्रमा हुने जडिबुटी तथा फलफुल खेतीको संभाव्यता र अवसरको पूर्णतः विश्लेषण भई ब्यवसायोन्मुख खेती प्रणाली अवलम्बन गराउन सकिएको छैन ।

मुख्य ऐतिहासिक, धार्मीक, पुरातात्विक तथा महत्वपूर्ण पर्यटकीय क्षेत्रहरु

खोला नालामा पुलपुलेसाको राम्रो ब्यवस्था पनि छैन । त्यसैले विकासको पहिलो प्राथमिकता सडकलाई दिनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । वाटो घाटो सडकको राम्रो विकास गर्न सकेमा यस ठाउँमा पर्यटन स्थलको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । यस गाउँपालिकामा केही प्रख्यात धार्मीक, पुरातात्विक तथा महत्वपूर्ण पर्यटकीय क्षेत्रहरु : फोक्सुण्डो ताल, शे गुम्बा, कर्णाली, तिञ्जे नदि लगायत अन्य नदिहरु, काञ्जिरोवा हिमश्रृखला लगायत अन्य धेरै धार्मीक, ऐतिहासिक, पर्यटकीय स्थानहरुको विकास भई गाउँपालिकाको आर्थिक श्रोतमा वृद्धि हुँदै जाने सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

यातायात

आधुनिक सडक यातायातले नछोएको डोल्पा जिल्लामा अहिले सम्म गोरेटा र घोडेछो वाहेक अन्य कुनै पनि सडक यातायातको ब्यगवसथ हुनसकेको छैन । गाउँपालिकाको सबै वडाहरुमा यातायातको पहुँच पुऱ्याउन सकेमा कृषि क्षेत्रमा उत्पादन भएका उपजहरु, दुग्ध जन्य वस्तुहरु, माजु जन्य खसी, च्याङरा, चौरी, कुखरा, फलफुलहरु जस्ता विभिन्न वस्तुहरु वजार लगेर उचित मूल्यमा बेच विखन गर्न पाउने सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

जलविद्युत

यस गाउँपालिकाको वडा नं. १ को कर्णाली खोलामा विद्युतको संभावना भएको देखिन्छ । यसबाट केहि मात्रामा गाउँपालिकाको आन्तरिक आम्दानी राजस्वमा वृद्धि हुने देखिन्छ । हाल गाउँपालिकाहरुमा विद्यु सुविधो छैन ।

अन्य सम्भाव्यताहरु

- यस गाउँपालिकामा ऐतिहासिक, धार्मिक एवं पर्यटकीय दृष्टिकोणले अन्यन्त महत्वपूर्ण गुम्बाहरुक भएकोले जसले गर्दा भावी दिनहरुमा पर्यटन व्यवसायबाट निश्चित कर उठाउन सकिन्छ । जसबाट गाउँपालिकाको आन्तरिक राजस्व बढ्ने देखिन्छ ।
- यस गाउँपालिका क्षेत्रमा विशेष गरी जडिबुटी खेती प्रचुर मात्रामा हुने हुँदा यसलाई भावी दिनहरुमा विशेष पकेट क्षेत्रको रूपमा विकास गरी एक जिल्ला एक गाउँ जडिबुटी उत्पादन क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिने देखिन्छ ।
- अधिकांश महिला अनपढ भएका र उच्च शिक्षाबाट पनि बञ्चित हुनुपरेकोले, गाउँपालिकाको केन्द्रमा उच्च शिक्षाको व्यवस्था मिलाई शिक्षामुखी कार्यक्रमहरु सबै वडामा सञ्चालन गरी बढी भन्दा बढी जनशक्तीलाई शिक्षा हासिल गर्न लगाउने ।

३. गाउँपालिकाको आर्थिक अधिकार क्षेत्रका विषयमा भएको संवैधानिक व्यवस्था

३.१ नेपालको संविधानको अनुसूची -८ मा स्थानीय तहको अधिकार सूचीमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको आर्थिक अधिकार क्षेत्रमा देहायका विषयको व्यवस्था गरिएको छ :-

- स्थानीय कर (सम्पत्ति कर, घर वहाल कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर), सेवा शुल्क

३.२ नेपालको संविधानको अनुसूची -९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (गाउँपालिका) को अधिकारको साभा सूचीमा देहाय बमोजिमको आर्थिक अधिकार क्षेत्र तोकिएको छ :-

- सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्डजरिवाना, पर्यटन शुल्क
- प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी
- सवारी साधन अनुमति

४. गाउँपालिकाको आर्थिक अधिकार क्षेत्रका विषयमा स्थानीय सरकार संचालन ऐनमा भएको कानूनी व्यवस्था

४.१ स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (घ) मा गाउँपालिकाको स्थानीय कर, सेवा शुल्क तथा दस्तुर सम्बन्धि आर्थिक अधिकार क्षेत्रमा देहायका विषय तोकिएको छ :-

- संघीय तथा प्रदेश कानूनको अधिनमा रही सम्पत्ति कर, घर वहाल कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत) मनोरञ्जन कर सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन ।
- स्थानीय पूर्वाधार तथा सेवा शुल्कको निर्धारण, संकलन र व्यवस्थापन ।
- ट्रेकिङ्ग, ह्याकिङ्ग, क्यानोनिङ्ग, बन्जीजम्प, जिपफ्लायर, र्याफटीङ्ग, मोटरमाटो, केबुलकार सेवा लगायत अन्य जल तथा स्थल क्षेत्रमा संचालन हुने नवीन पर्यटकीय सेवा तथा साहसिक खेलको शुल्क ।
- जडीबुटी, कवाडी र जीवजन्तु कर निर्धारण तथा संकलन
- स्थानीय राजस्वको आधार विस्तार तथा प्रवर्द्धन
- ढुंगा, गिटी, बालुवा, माटो, काठ दाउरा, जराजरी, स्लेट, खरिढुंगा, आदि प्राकृतिक एवं खानीजन्य वस्तुको बिक्री तथा निकासी शुल्क दस्तुर संकलन ।
- सिफारिस, दर्ता, अनुमती, नवीकरण आर्थिक शुल्क दस्तुर र संकलन
- स्थानीय राजश्व प्रवर्द्धनका लागि प्रोत्साहन
- राजश्व सूचना तथा तथ्यांकको आदानप्रदान
- संघीय तथा प्रदेश कानूनको अधीनमा रही स्थानीय तहमा राजश्व चुहावट नियन्त्रण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड नियमन ।
- स्थानीय पूर्वाधार सेवा र उपभोगमा सेवा शुल्क दस्तुर सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन ।
- मालपोत संकलन ।
- कर तथा सेवा शुल्क सम्बन्धी अन्य कार्य ।

४.२ स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को दफा ११ को उपदफा ४ (घ) मा सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड जरिवाना तथा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी पर्यटन शुल्कका विषयमा संघ र प्रदेश कानूनको अधीनमा रही नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ :-

- स्थानीय सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड जरिवाना सम्बन्धि नीति, कानून, मापदण्ड योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन ।
- प्राकृतिक स्रोत साधन र सेवा शुल्क, रोयल्टी संकलन, समन्वय र नियमन ।
- खनिज पदार्थको उत्खन्न र सो सम्बन्धी रोयल्टी संकलन
- सामुदायिक वनको संचालन र व्यवस्थापनबाट प्राप्त रोयल्टी संकलन
- पानीघट्ट, कूलो, पैनी, जस्ता सेवा संचालनबाट प्राप्त रोयल्टी संकलन ।

५. राजस्व संकलनका सैद्धान्तिक अवधारणाहरू

कर प्राकृतिक वा संस्थागत व्यक्तिले राज्यलाई गर्ने अनिवार्य भुक्तानी हो । राजस्व वा कर सम्बन्धी सिद्धान्त, नीति र प्रणाली त्यस्तो वित्तीय औजार हो जसले जनता (बजार) लाई माथि उठाउन पनि सक्छ, तल झार्न पनि सक्छ । यसले राज्यको ढुकुटी मात्र बढ्दैन, बरू गरीब, सिमान्तकृत, महिला, बालबालिका र जेष्ठ नागरिकहरूले समेत आफूलाई सामाजिक दृष्टिले सुरक्षित भएको महसुस गर्न सक्छन् । बजारमा कुनै वस्तु किन्ने क्रेताहरूको लाइन बढाउने हो वा भन्सार बिन्दुमा भिडभाड घटाउने वा बढाउने शक्ति पनि कर नीतिसँग हुन्छ । कसैको खल्ती खाली गर्ने वा थप पैसा राखिदिने भन्ने काम सजिलै गर्न सक्छ । कुनै भौगोलिक वा विषयगत क्षेत्रमा लगानी बढाउने र घटाउने कार्यमा पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ ।

देशभित्र उत्पादन बढाउने वा विदेशबाट वस्तु ओसारेर उपभोग शैलीको अर्थतन्त्रको निर्माण गर्ने भन्ने कुरा पनि यसैको आडमा गर्न सकिन्छ । कर दुई (२) प्रकारका हुन्छन् :

(क) प्रत्यक्ष कर : आयकर, सम्पत्तिकर

(ख) अप्रत्यक्ष कर : मुल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार कर र अन्त शुल्क कर

कर सम्बन्धी विषयलाई अन्यत्र देशहरुमा प्राथमिकताका साथ उठाउने गरे पनि नेपालमा यस विषयले पाउनुपर्ने जति महत्त्व र प्राथमिकता पाएको देखिँदैन । राजनीतिक दलका कार्य सूचीहरु खर्च र वितरणतर्फ बढी केन्द्रित देखिन्छन् । कुन दलको करनीति के हो र त्यो नीति कुन दर्शन तथा सिद्धान्तमा आधारित छ, आपूर्ति पक्षीय अर्थशास्त्रीय आधार हो वा मागपक्षीय दर्शन हो ? स्पष्ट देखिँदैन । अर्को दलकोभन्दा आफ्नो दलको दर्शन, सिद्धान्त तथा तथा नीति के आधारमा फरक छ र त्यसले आर्थिक वृद्धिलाई केन्द्रमा राखेको छ वा आर्थिक सामाजिक न्यायलाई, अनि यी दुवैबीचको अन्तर्सम्बन्ध स्थापित हुने आधार के हो भन्ने विषयमा प्रष्ट भएको पाइँदैन ।

स्थानीय तहहरुमा आन्तरिक राजश्व अभिवृद्धि गर्ने तीनवटा तरिकाहरु छन् : –

- (१) कर, शुल्क, दस्तुरको आधारमा वृद्धि गर्ने,
- (२) कर, शुल्क, दस्तुरको दरमा वृद्धि गर्ने, र
- (३) राजश्व प्रशासनमा सुधार गर्ने

संक्षेपमा स्थानीय तहको आन्तरिक राजस्व = कराधार* करको दर * कर दायरा * मुल्यांकन

अनुपात * संकलन अनुपात

(१) कर आधारमा वृद्धि : – कर आधार भन्नाले नेपाल सरकारले कानूनमा उल्लेख गरेका वस्तु वा सेवाको प्रकृतिको सूचीलाई जनाउँछ । यस्तो सूची (आधार) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा उल्लेख गरिएको छ । स्थानीय तहहरुले कर आधारमा वृद्धि गर्ने गुन्जायस अत्यन्त बृहद रहेको छ ।

(२) कर, शुल्क, दस्तुर दरमा वृद्धि गर्ने : – कर दर भन्नाले दायरा भित्र रहेका वस्तु र सेवामा राज्य वा यसका अंगहरुद्वारा लिईने रकमलाई मापन गर्ने इकाई हो । करको दर वृद्धि गरिएमा सामान्यतया यसबाट उठने राजश्वमा वृद्धि हुन्छ । कर दरलाई वृद्धि गर्दा निम्न लिखित मुख्य कुराहरुलाई ध्यान दिनु पर्दछ ।

- लचकता : – वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, प्रशोधन, बिक्री एवं निकासीमा कर बृद्धि भएवाट त्यसको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता घट्न जाने, उत्पादन, बिक्री तथा निकासी गर्न निरुत्साहन हुने, आदि भई राजश्व घट्न जाने हुन्छ ।
- समता : – यसमा समानान्तर करदातालाई समान रूपले व्यवहार गर्ने तथा कर बृद्धि गर्दा त्यसको असर वा भार कुन वर्ग विशेषलाई बढी पर्छ भन्ने कुरालाई ध्यानमा राख्नु पर्छ । यसै गरी अत्यावश्यक वस्तु वा सेवामा कर बृद्धि गरेमा सामाजिक न्याय हुदैन ।
- मितव्ययिता : – स्थानीय तहमा कर संकलन गर्दा यसका लागि लाग्ने प्रशासनिक खर्च न्यून वा प्रशासनिक खर्चको अनुपात संकलनको अनुपातमा कम हुनु पर्छ ।

(३) राजश्व प्रशासनमा सुधार गर्ने : – स्थानीय तहहरूको राजश्व प्रशासनमा सुधार गर्ने कुराहरूमा देहायका विषयहरू पर्दछन् :

(क) कराधारमा उल्लेखित सूची तथा हुन सक्ने सूची कायम राखि निर्धारित करका दर आधारमा एवं थप दर निर्धारण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

(ख) कर क्षेत्र : – कर योग्य वस्तु तथा सेवाबाट जम्मा रकमलाई दायरामा भएको कुल करयोग्य सम्पत्तिले भाग गर्दा आउने अंक कर क्षेत्र हो । यसबाट मूल्यांकनको उपयुक्तता र पूर्णताको सूचना प्राप्त हुन्छ ।

(ग) मूल्यांकन अनुपात तय गर्ने : – मूल्यांकन अनुपात भन्नाले राजश्व मूल्यांकन खातामा भएको कुल मूल्यलाई मूल्यांकन गरिने सम्पत्तिको वास्तविक बजार मूल्यले भाग गर्दा आउने अनुपात हो । यसले सम्पत्ति मूल्यांकन स्तरको उपयुक्तताबारे सूचना प्रदान गर्छ । जग्गा तथा सम्पत्तिमा आधारित राजश्वका लागि मात्र यो उपयोगी हुन्छ । मूल्यांकन अनुपातले सम्पत्ति तथा घरजग्गा करदर र कराधार बढाउन सहयोग गर्दछ ।

(घ) संकलन अनुपात तय गर्ने : –संकलन अनुपात भन्नाले कुनै आर्थिक वर्षमा संकलन भएको कर राजश्व रकमलाई सो वर्षमा कुल बील गरिएको रकमले भाग गरी निकाल्ने अनुपातलाई बुझिन्छ। संकलन अनुपात बाट कर संकलनको प्रभावकारीता नाप्न सकिन्छ। कर संकलन दर चालु तथा अग्रिम संकलन दायित्वबाट प्रभावित हुन्छ।

खण्ड (२) शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको विद्यमान राजश्व संकलनको अवस्था विश्लेषण

२.१ राजश्व संकलन (आन्तरिक) का सम्बन्धमा भएको कानूनी व्यवस्था

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको विद्यमान राजश्व संकलन शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आर्थिक ऐन, ... बाट निर्देशित एवं व्यवस्थित भएको छ। यस ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम देहाय बमोजिमका करहरु संकलन हुदै आएका छन् :-

- एकीकृत सम्पत्तिकर
- घर बहाल कर
- घरजग्गा रजिष्ट्रेशन
- सवारी साधन कर
- सेवा शुल्क (स्थानीय पूर्वाधार तथा सेवा उपयोगमा)
- पर्यटन शुल्क
- विज्ञापन कर
- व्यवसाय कर
- भूमिकर (मालपोत)
- दण्ड जरिवाना
- मनोरञ्जन कर
- बहाल बिटौरी घर जग्गा कर
- मृत वा मारिएका जीवजन्तुहरुको हाड, सिंग, प्वाँख, छालामा कर

२.३ विद्यमान राजश्व संकलनको अवस्था विश्लेषण

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आन्तरिक राजश्व संकलनको स्वरूप अत्यन्त सानो (छद्दैछैन भन्दा पनि हुन्छ) रहेको छ । सडक खानेपानी, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, बाढी नियन्त्रण, भूमि व्यवस्थापन, पर्यटन विकास लगायत सबै क्षेत्रको विकासका लागि आन्तरिक राजश्व अति उच्च दरमा परिचालन गर्नु आवश्यक पर्दछ । केन्द्रबाट प्राप्त अनुदान सहयोगले मात्र गाउँवासीहरूका विकासका आकाँक्षाहरूको परिपूर्ति हुन सक्तैनन् ।

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको विद्यमान राजश्व संकलनको अवस्था विश्लेषण गर्दा नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ मा भएको वैधानिक व्यवस्था अनुरूप यस गाउँपालिकामा कतिपय राजश्वका नयाँ श्रोतहरूको पहिचान गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ भने मौजुदा राजश्व संकलन प्रकृत्यामा आवश्यक सुधार गर्नुपर्ने अवस्था रहेको देखिन्छ । राजश्व अभिवृद्धिका लागि कतिपय विद्यमान राजश्वका दर रेटमा परिवर्तन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । उद्योग एवं व्यापार क्षेत्रका कतिपय गतिविधि संचालन नभएकोले करको दायरामा ल्याउन सकिएको छैन । स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाले गाउँपालिका क्षेत्र भित्र आर्थिक एवं सामाजिक विकासका बृहद क्रियाकलापलाई तीब्रता रूपमा अगाडी बढाएको खण्डमा राजश्वका नयाँ नयाँ स्रोतहरू स्वस्फुर्त रूपमा विकसित हुदै जाने अवस्था कायम रहेको छ । गाउँपालिकाको संस्थागत क्षमतामा सुधार, तथ्यांक एवं सूचना प्रणालीको विकास, शिपयुक्त जनशक्तिको विकास, राजनैतिक प्रतिबद्धता, निजी क्षेत्र एवं आम गाउँवासीमा कर मैत्री भावनाको विकास गराउनु समेत आवश्यक भएको छ । राजश्वका कतिपय क्षेत्रहरूमा प्रदेश र स्थानीय तह बीच दोहोरोपना भएको विषयलाई कानून बमोजिम र थप संस्थागत प्रणालीको विकास गरी समाधान गर्नुपर्ने अवस्था रहेको देखिन्छ ।

अध्ययन विश्लेषणमा राजश्व संकलन गर्नुपर्ने सुधारका मुख्य विषयलाई वूदागतरूपमा देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ :-

(१) सम्पत्ति कर :- शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकामा संपत्तिकरको संकलन स्थिति अझै गाउँपालिका बाट वडास्तरमा विकेन्द्रकृत हुन सकेको छैन । सम्पत्ति करको मूल्यांकन स्तर वस्तुपरक हुन सकेको छैन । गाउँवासीले आफ्नो सम्पत्तिको यथार्थपरक र वस्तुपरक मूल्यांकन दर पाउन नसकेको अनुभूती देखिन्छ । एकीकृत सम्पत्ति कर संकलन भएको अवस्थाको वस्तुपरक अनुगमन हुन सकेको छैन । एकीकृत सम्पत्ति कर बुझाउन गाउँवासी केवल घरजग्गा किनबेच हुँदा मात्र आउने अवस्था रहेको छ । अर्थात् गाउँवासीमा करमैत्री भावनाको विकासका लागि सचेतनामूलक अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । एकीकृत सम्पत्तिकरको दर रेट पुनरावलोकन गर्नुपर्ने अवस्थामा रहेको छ ।

(२) भुमिकर (मालपोत) :- एकीकृत सम्पत्ति कर लागु भए पछि पनि कतिपय गाउँवासीहरूले पुरानो बक्यौता मालपोत बुझाउन बाँकी रहेको हुन सक्ने स्थितिको यथार्थपरक अनुगमन हुन सकेको छैन ।

(३) घर बहाल कर :- घर बहाल कर संकलनको अवस्था छैन ।

(४) व्यवसाय कर :- यस गाउँपालिकामा यसको अवस्था नाजुक रहेको छ ।

(५) जडीबुटी, कवाडी, जीवजन्तु कर :- यी करहरूको संकलन स्थिति शुन्य प्रायः छ । यस्मा आवश्यक सूचना संकलन गरी गाउँपालिकाको सहायतामा सानो दरमा भए पनि कर संकलन गर्न प्रकृया अगाडी बढाउनु पर्दछ । मृत्यू भईसकेका जीवजन्तुको सिङ, हाड, रौ आदि पनि न्यून रूपमा गईरहेको छ । यस्लाई पनि कर दायरामा ल्याउनु आवश्यक पर्दछ ।

(६) सवारी साधन कर : - नभएको ।

(७) विज्ञापन कर :- अहिले व्यवसायिक युगमा विज्ञापको निकै महत्व रहेको छ । गाउँपालिकाको अनुगमन प्रणाली प्रभावकारी बनाई विज्ञापन कर संकलनमा उपयुक्त कदम अपनाउन आवश्यक भएको छ । विज्ञापन कर को दरमा पनि पुनरावलोकन गर्न आवश्यक भएको छ । व्यवसायको विकास र विस्तरका लागि विज्ञापन संचारको उपयुक्त माध्यम हो भने यसलाई करको दायराभित्र ल्याउनु स्थानीय सरकारको दायित्व हो । विज्ञापन कर संकलन प्रणालीमा नतीजामूलक अनुगमन हुनु आवश्यक रहेको छ ।

(८) मनोरञ्जन कर : - गाउँवासीको ईच्छा अनुकूलमा मनोरञ्जनमूलक गतिविधी एवं विकास कार्यक्रमहरु न्यून भएका राजश्व मनोरञ्जन कर संकलनको स्थिति न्यू रहेको छ । बाटो निर्माण भएको खण्डमा रिसोर्टहरुको स्थापना, होमस्टेको शुरुवात आदि गर्न सकिन्छ ।

(९) वहाल बितौरी कर : - शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकामा पर्ती जग्गाहरुमा जग्गाधनीपुर्जा नलिइएका तर बर्षेदेखि बसोबास गरेका आवास गरिरहेका छन् । यिनीहरूसंग राज्य लिने सेवा शुल्क को मात्रा न्यूनछ । वडास्तरमा अभिलेखिकरण कायम गरी राजश्वको दायार भित्र ल्याउनु आवश्यक रहेको देखिन्छ ।

(११) पर्यटन शुल्क : - यस गाउँपालिका रहेको गुम्वा तथा रमणीय क्षेत्र जस्ता पर्यटकीय संभाव्यता भएका क्षेत्रमा सेवाको विकास गरी संयुक्त साभेदारीका आधारमा पर्यटन व्यवसाय विकास गर्नका निमित्त साभेदारी पर्यटन विकास कार्यक्रम संचालन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

खण्ड (३)

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकामा नयाँ राजश्वका श्रोतहरुको पहिचान

३.१ नयाँ राजश्वका श्रोतहरुको पहिचानका लागि अपनाईएका विधीहरु

३.१.१ आधारभुत तथ्यांक एवं सूचना संकलन र विश्लेषण

यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलनका लागि गुणात्मक प्रश्नावली विधि (Qualitative Questionnaire Method) प्रयोग गरिएको थियो (अनुसूची २) । तथ्याङ्क संकलनको लागि गाउँपालिका कर्मचारीहरु समेतबाट तथ्याङ्क संकलनको काम गरिएको थियो । उहाँहरूलाई परामर्शदाताले तयार गरिएका १० वटा प्रश्नावलीको सेट दिइएको थियो । तथ्यांक संकलन गर्दा परामर्शदाताहरूले प्रत्यक्ष एवम् स्थलगत अध्ययन गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो ।

३.१.२ स्थलगत अध्ययन र विश्लेषण (अवलोकन तथा निरिक्षण)

अध्ययनको क्रममा सबै वडाहरु (वडा नं. १-९) अवलोकन गरिएको थियो । अवलोकनबाट पनि त्यहाँ रहेका वडावासीहरुको भौतिक संरचना, आर्थिक अवस्था, सामाजिक अवस्था अवस्थाका बारेमा वडामा छलफल गरी विवरणहरु संकलन गरिएको थियो ।

३.१.३ सरोकारवाला संघ संस्था एवं पदाधिकारीसंग भएको अन्तरकृया एवं छलफल र विश्लेषण

यस अध्ययनको क्रममा यस अध्ययनसंग सम्बन्धित रहेका विशिष्ट व्यक्तिहरु, उद्योग वाणिज्य संघ, विभिन्न समितिका व्यक्तिहरूसँगको अन्तरक्रियाबाट पनि यस अध्ययनमा टेवा पुगेको छ ।

आन्तरिक आय सम्बन्धि गाउँपालिकाको सवल पक्ष, दुर्बल पक्ष, चुनौति तथा अवसरहरुको विश्लेषण

(क) सवल पक्ष

- अहिले गाउँपालिका निर्वाचित जन प्रतिनिधिहरुबाट संचालन भएको हुँदा गाउँवासीहरुमा गरेका प्रतिवद्धता गर्न पनि तत्परता भएको अवस्था ।
- गाउँपालिकाले दिएको सेवा वर्तमानको जनशक्ति र प्रविधि अनुसार छिटो छरितो रहेको छ ।
- जिल्लालाई कर्णाली क्षेत्रको मान्यता र सुविधा रहेको ।
- जडिबुटीको राम्रो उपलब्धता ।
- बाटो खन्न डोजर खरिद गरिएको ।

(ख) दुर्बल पक्ष

- जनशक्तिको अभाव । (कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिहरुमा सकारात्मक सोच)
- कर्मचारीहरुलाई तालिमको अवसर नभएको ।
- सार्वजनिक सञ्चार माध्यमबाट कर दाताहरुलाई कर तिर्न आउन सूचना नगरिएको ।
- कर मैत्री कार्यक्रमहरु नभएको ।
- राजश्व परामर्श समिति ले सुझावहरु तथा समन्वयको अभाव ।

(ग) चुनौतिहरु

- भौगोलिक विकटताका कारण करदातालाई सानो कर तिर्न पनि हिचकिचाउनु ।
- जटिल भूबनोट र व्यापक फैलावटका कारण कृषि सुधार तथा विकास निर्माण कार्य खर्चिलो ।
- पशुपालन व्यवसायमा पर्याप्त सुधारका संभावना हुँदाहुँदै पनि यसतर्फ यथेष्ट ध्यान पुग्न सकेको छैन ।
- भुक्षय र पहिरो समस्या तीव्र रहेको ।

(घ) अवसरहरु

- गाउँपालिकामा व्यापक सडक संजाल निर्माण तर्फ उन्मुख भएको कारण आर्थिक गतिविधिहरुमा वृद्धि हुदै गईरहेको हुँदा उद्यमी व्यवसायीक तथा आम नागरिकको गतिविधिमा पनि वृद्धि हुदै गएको ।
- कर्णाली र फोक्सुण्डो खोलामा जलविद्युत निर्माण हुनसक्ने हुदा राजश्व वृद्धि हुने देखिन्छ ।
- उद्यमशिल सरकार (entrepreneurial Government) को विकसित हुने अवस्था । (सीटीभीटीबाट सम्बन्धन गरी पोलिटेक्सिनस संचालन हुनसक्ने)

३.१.४ प्रश्नावली वितरण एवं संकलन र विश्लेषण

यो अध्ययन पूर्णतया द्वितीय श्रोत तथ्याङ्क र सूचनाको आधारमा तय गरिएको र सोही अनुसार गाउँपालिका (कर्मचारी, वडा कार्यालय तथा वडा जनप्रतिनिधहरु) तथा करदाताहरु (उद्योग वाणिज्य महासंघ, वन महासंघ तथा केहि स्थानीय गाउँवासीहरु) र स्थानीय बुद्धिजीवी तथा जानिफकारहरुबाट तथ्याङ्क – सूचना संकलन गरिएको थियो । यसका लागि अध्ययन टोलीले सूचना संकलन खाका, प्रश्नावली तथा चेकलिष्ट बमोजिम सम्भव भए सम्मका तथ्याङ्क – सूचना संकलन गरिएको थियो । स्थानीय तवरबाट प्राप्त सूचना तथ्याङ्क र सूचनाको संकलन पश्चात प्रारम्भिक विश्लेषण गरी गाउँपालिकामा प्रस्तुति गरिएको थियो ।

३.२ अध्ययन र विश्लेषणका आधारमा नयाँ राजश्वका श्रोतहरुको पहिचान

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आन्तरिक राजस्व परिचालन अभिवृद्धि गर्नका निमित्त अध्ययनको क्रममा गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरु स्थलगत अवलोकन, प्रश्नावलीको मध्यमबाट केहि गाउँवासीहरुको राय एवं सुझाव संकलन, उद्योग वाणिज्य संघ, सामुदायिक वनका उपभोक्ता समिति लयायतका विभिन्न संघसंस्थाका प्रतिनिधि बीच अन्तरकृया एवं छलफल गरिएको थियो । गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति, शहरीकरणको स्तर, गाउँवासीको सामान्य आर्थिक एवं सामाजिक अवस्था, गाउँपालिकाको भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी संरचनाको अवस्थालाई पनि अध्ययनको विषयवस्तुको रूपमा अंगीकार गरिएको थियो ।

नेपालको संविधान स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ मा भएको बैधानिक व्यवस्था र यस अध्ययनको विश्लेषणका आधारमा शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकामा पहिचान गरिएका नयाँ राजश्वका स्रोतहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् :-

(१) मुख्य ऐतिहासिक, धार्मीक, पुरातात्विक तथा महत्वपूर्ण पर्यटकीय क्षेत्रहरु

वाटो घाटो सडकको राम्रो विकास गर्न सकेमा यस ठाउँमा पर्यटन स्थलको रुपमा विकास गर्न सकिन्छ । यस गाउँपालिकामा केही प्रख्यात धार्मीक, पुरातात्विक तथा महत्वपूर्ण पर्यटकीय क्षेत्रहरु : फोक्सुण्डो ताल, शे गुम्बा, कर्णाली, फोक्सुण्डो नदि लगायत अन्य नदिहरु, काञ्जिरोवा हिमश्रृखला लगायत अन्य धेरै धार्मीक स्थानहरुको विकासभई गाउँपालिकाको आर्थिक श्रोतमा वृद्धि हुँदै जाने सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

(२) शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाले कर्णाली तथा फोक्सुण्डो खोलामा निजी क्षेत्रसंग साभेदारी

-पर्यटन विकास (जलकृडा तथा पार्क) शे-फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको वडा १, २ र ८ मा गाउँ तथा निजी क्षेत्रसंग साभेदारीका आधारमा जलविद्युत था विशेष विकास पर्यटन विकास कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरेमा दुवै स्थानीय तहको राजस्व परिचालनमा वृद्धि हुन सक्दछ । प्याकेजको रुपमा सडक निर्माण एवं सुधार, होमस्टे, तालिम केन्द्र एवं होटेल व्यवसाय संचालन हुन आवश्यक छ ।

(३) प्राविधिक कलेज (ईन्जिनियरिङ तथा चिकित्साशास्त्र) सिटिभिटीसंग सम्बन्धन गरी संचालन, तथा वृहद व्यावसायिक कम्प्लेक्स निर्माण, रंगशाला निर्माण, (कोल्डस्टोर) ।

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका गाउँवासीका लागि स्थानीय सरकार भएकोले गाउँ क्षेत्रमा वृहत आर्थिक एवं सामाजिक गतिविधि विस्तार हुने वृहद योजना तथा कार्यक्रम संचालन गरेमा राजश्व परिचालनमा प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष योगदान पुग्दछ । यस प्रकारका योजना तथा कार्यक्रममा गाउँ क्षेत्र भित्र ईन्जिनियरिङ तथा चिकित्सा शास्त्र कलेज सञ्चालन, सुपथ पसल संचालन, एवं व्यवस्थापन जस्ता क्रियाकलापहरु पर्दछन् ।

(४) सरकारी पर्ति ,सार्वजनिक र ऐलानी जग्गामा बसोबास गर्नेलाई करको दायरामा ल्याउन तिनीहरूको लगत संकलन गर्ने ।

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको प्रायः सबै वडा र क्षेत्रमा दर्ता हुन बाँकी रहेको पर्ति एवं ऐलानी जग्गामा ठूलो संख्यामा बर्षो देखि सुकुम्वासीको रूपमा मानिसहरूबाट बस्दै आएका छन् । यी यस प्रकारको भूमिमा बसोबास गर्दै आएका समुदायको जग्गालाई विधिवत दर्ता गर्ने प्रकृयालाई गाउँपालिकाको सहजिकरणमा केन्द्रिय सरकारले एकातिर बढाउन जरुरी रहेको देखिन्छ, भने अर्कोतर्फ हाल यसरी बसोबास गरेका व्यक्तिको घर र जग्गालाई अभिलेखिकरण गरी करको दायरामा गाउँपालिकाले लगाउन सके राजश्व परिचालनमा ठूलो योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

(५) जडीवुटी, कवाडी र जीवजन्तु जिवजन्तु कर मा पुनरावलोकन गर्ने ।

गाउँपालिकाले गाउँवाहिर निकासी भईरहेको जडीवुटी, र जीवजन्तु जिवजन्तु कर कर गरी बजार अनुगमनमा सुधार गरेको खण्डमा राजश्व संकलन योगादन पुग्न सक्ने देखिन्छ ।

(६) व्यवस्थित हाट बजार ।

कृषि विकासको कार्य क्षेत्र समेत स्थानीय तहमा आएको शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका पूर्णतया शहरीकरण नभएबाट ठूलो जनसमुदाय कृषिमा निर्भर रहेकोले कृषिलाई व्यवसायीकरण गर्न गाउँपालिकाले आवश्यक पहल गरे अप्रत्यक्ष रूपमा राजश्व परिचालनमा योदान पुग्न सक्दछ । यसो गर्दा गाउँपालिकाको व्यवस्थित तरकारी बजारमा समेत तरकारीको आपूर्तिमा निरन्तरता हुने र तराईको बेमौसममा यहाँका केही भागको मौसमी तरकारी निकासी समेत हुन सक्तछ ।

(७) गाउँपालिकाले वैदेशिक रोजगारमा जाने युवाशक्तिलाई उपयुक्त किसिमको अभिमुखिकरण र शीप विकास हुने तालिम

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने ठूलो युवा जनशक्ति वैदेशिक रोजगार तथा बसाई सराईमा जाने क्रम रोकिएको छैन । स्वदेशमा रोजगारीका अवसर व्यापकरूपमा नबढेसम्म वैदेशिक रोजगार नरोकिने भएकाले केन्द्रिय सरकारसंग समन्वय एवं सहजीकरण गरी गाउँपालिकाले वैदेशिक रोजगारमा जाने युवाशक्तिलाई उपयुक्त किसिमको अभिमुखिकरण र

शीप विकास हुने तालिम दिइएको खण्डमा सोबाट गाउँको राजश्व परिचालनमा अप्रत्यक्षरूपमा योगदान पुग्न सक्ने देखिन्छ ।

(८) संभाव्य तर्फ : नदिजन्य पदार्थ, उत्खनन, संकलन तथा बिक्री वितरण ।

नदिजन्य पदार्थ, उत्खनन, संकलन तथा बिक्री वितरणको कार्य गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा बाट सोभै दिन सकिने भएकोले ४०% राजश्व वृद्धि हुन सक्ने देखिन्छ । हुंगा गिटी वालुवाको बिक्री वितरणमा प्रभावकारी अनुगमन प्रणालीको विकास आवश्यकता रहेको छ । नदिजन्य पदार्थको बिक्री वितरण विधिमा समेत नयाँ प्रविधि प्रयोग गरेको खण्डमा राजश्व संकलनमा सुधार एवं अनुगमन प्रकृत्यामा समेत सहजता हुन सक्दछ ।

खण्ड (४)

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको राजश्व संकलनका लागि कार्यान्वयन गर्नु पर्ने कार्ययोजना र प्रकृयागत व्यवस्था

(क) कार्य योजना

(१) गाउँपालिकाको राजश्व परामर्श समितिले प्रक्षेपित राजश्व संकलनका लागि एक नतीजामूलक कार्ययोजना तर्जुमा गरी सो को (Calendar of Operation) कार्य सञ्चालन तालिका तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने, र समितिले गर्न नसक्ने नीतिगत विषय गाउँ सभामा पेश गर्ने,

(२) गाउँपालिकाको मौजुदा राजश्व शाखाको स्तरोन्नती गर्ने र जनशक्ती थप गरी जनशक्तिलाई कम्प्यूटर लगायतका शीपमूलक तालिम प्रदान गर्ने,

(३) शहरी क्षेत्रको राजश्व संकलनका लागि बजार अनुगमन प्रणाली प्रभावकारी एवं नियमित हुन आवश्यक भएकोले सो को संस्थागत व्यवस्थापन गरी नियमित प्रतिवेदन लिईने र सो उपर राजश्व परामर्श समितिले उपयुक्त कार्यवाही अगाडी बढाउने,

(४) गाउँपालिका दुर्गम ठाउँमा रहेका वडा स्तरका कार्यालयले अबै पनि केही सेवा दिन नसकेका स्थितिको अन्त्यका लागि गाउँपालिकाले वडाको क्षमता अभिवृद्धि गरी अधिकार समेत बिकेन्द्रीत गर्ने,

(५) करदाताको रूपमा रहेका गाउँवासीहरुमा करमैत्री भावनाको विकास गर्न उपयुक्त सचेतनामूलक तालीम एवं अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने,

(६) राजश्व परामर्श समितिले प्रदेश सरकार उद्योग वाणिज्य संघ, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, औद्योगिक प्रतिष्ठान, संघीय सरकारका गाउँपालिकामा रहेका राजस्व सम्बन्धी कार्यालय एवं इकाई वीच आवश्यक समन्वय कायम गर्ने संस्थागत प्रणालीको विकास गर्ने,

(७) बजार अनुगमन तथा व्यवस्थापन गर्न गाउँ निरिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।

(८) गाउँ क्षेत्रमा कर््यान्वयनमा वृहद विकास आयोजना तथा कार्यक्रमले राजश्व परिचालनमा दीर्घकालिन रुपमा सहयोग पुग्ने भएकोले सो सम्बन्धमा सरोकारवाला पक्ष संग वहस पैरवी अन्तरकृया एवं छलफल गर्ने गराउने ।

(ख) प्रकृयागत व्यवस्था

(१) नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार संचालन एने २०७४ को वैधानीक व्यवस्था पछि गाउँ तथा नगरपालिकाको अधिकार क्षेत्र तोकिएका विषय अझै पनि हस्तान्तरित हुन नसकेकोमा सो हस्तान्तरणका लागि राजश्व परामर्श समितिले आवश्यक पहल गर्ने,

(२) गाउँपालिकाको राजश्व शाखाको क्षमता अभिवृद्धि गरी कम्प्यूटरकृत अभिलेख प्रणालीको विकास गर्ने,

(३) गाउँपालिकाको अधिकार क्षेत्र वृहत्तर भएको, राजश्व परिचालनको सम्बन्ध प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रुपमा सवै विकास कृयाकलपाहरुसंग भएकोले राजस्व परामर्श समितिले कार्यक्षेत्र अनुकुलका उपसमिति एवं कार्यदल गठन गरी आवश्यक कार्य सम्पादन गराउने,

(४) गाउँपालिका भित्र ठूलो क्षेत्रफल ओगटेका जग्गा अझै पनि जग्गा दर्ताको प्रकृयामा रहेकाले तिनलाई करको दायरामा ल्याउन मालपोत र नापी इकाईहरुसंग समन्वय गरी क्षेत्रफल, घर र नामनामसारी सहितको अभिलेखिकरण वडास्तरमा राख्ने प्रवन्ध मिलाउने,

(५) आधुनिक भौगोलिक सूचना प्रणालीको मान्यता अनुकुलको गाउँवासिको भौगोलिक क्षेत्र भित्रको भूउपयोग योजना तयार गर्ने,

(६) राजश्व परामर्श समिति र राजश्व शाखाको कार्यसञ्चालनका लागि थप बजेट विनीयोजन गर्ने ।
बजार अनुगमन, सूचना प्रणालीको विकास, गाउँ प्रहरी (निरिक्षक)को व्यवस्था (संभव भए), समन्वय
व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन हुन सक्ने संभाव्य योजना तथा परियोजनाको निर्माण एवं विकास हुन
आवश्यक देखिन्छ ।

खण्ड (५) निष्कर्ष एवं सुभावहरु

५.१ निष्कर्ष

गाउँपालिका जनताको स्थानीय सरकार हो । गाउँवासीहरुको भरोसाको केन्द्र हो । गाउँका समुदायका जन्म देखि मरण सम्मका कार्यहरुमा गाउँपालिका समर्पित हुनुपर्दछ । बालबालिका महिला, असहाय, बृद्ध, युवा जनशक्ति, उद्योगी व्यापारी, कृषक सबैलाई स्थानीय सरकारले सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । सडक, खानेपानी, सिचाई, विद्युत, टेलीफोन, कृषि, बाढि नियन्त्रण, भूमि व्यवस्थापन, शहरीकरण लगायत यावत विकास सम्बन्धि सेवा प्रवाहलाई सम्पादन गर्नु गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको मुख्य कर्तव्य र अधिकार भित्र पर्दछ । यी सबै कार्यक्रम सम्पदन गर्न गाउँपालिकालाई संघीय सरकारले दिएको अनुदान अति न्यून हुन्छ ।

नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ र आफ्नो तहको कानूनलाई आधार मानी हरेक गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले राजश्व परिचालन गर्नु आवश्यक हुन्छ । राजश्व संकलन प्रकृत्यामा आम गाउँवासी, उद्योगी व्यापारी, राजनैतिक पार्टीहरु, सहकारी क्षेत्र सबैको सकारात्मक सहभागिता आवश्यक हुन्छ । जनता कर मैत्री नहुँदा राजस्व ठप्प हुने हुन्छ । जनताले तिरेको कर गाउँपालिकाले सदुपयोग गर्न नसकने जनतालाई विश्वास दिन नसकने स्थानीय सरकार प्रति जनतामा वितृष्णा पैदा हुन जान्छ । तसर्थ यस अध्ययनमा उल्लेखित राजश्व क्षमता अभिवृद्धिका उपाय र कार्ययोजनालाई उच्चतम प्राथमिकता साथ गाउँपालिकाले कार्यान्वयन गरी गराई जनताका विकास आकाँक्षाहरु परिपूर्ति गर्नुपर्ने यथार्थतामा मतैक्यता हुनैपर्छ ।

५.२ सुभावहरु

राजश्व संकलन गर्नको लागि देहाय बमोजिमका मुख्य सुभावहरु कार्यान्वयनका लागि सिफारिश गरिएको छ :

- राजश्व परामर्श समितिको अगुवाईमा प्रक्षेपित राजस्व संकलन कार्यलाई एक कार्यमूलक र समयतालिका आवद्ध कार्य योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, नीतिगत र कानूनी विषय अग्रताका साथ गाउँसभामा पेश गर्ने,

- गाउँपालिकाको राजश्व शाखालाई स्तरोन्नती गरी जनशक्ति, साधन र श्रोत सम्पन्न गराई शाखाको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, कार्यरत जनशक्तिलाई क्षेत्रगत शीपमूलक तालीम प्रदान गर्ने,
- राजश्व परामर्श समितिले गाउँपालिकामा अप्रत्यक्ष रूपमा राजश्व परिचालनमा सहयोग पुग्ने वृहत्तर विकास योजना तथा कार्यक्रम पालिका मार्फत गाउँसभामा पेश गर्ने उदाहरणकोलागि चोर्नीयाखोलको पर्यटन विकास, तथा सीटीभीटीसंगको सम्बन्धनमा पोलेटिक्नीक्स संचालित ईन्जिनियरिङ तथा मेडिकल जनशक्ति उत्पादन गर्ने कलेजको स्थापना ।
- संविधान र स्थानीय सरकार संचालन ऐनमा प्रदेश र स्थानीय तहबीच दोहोरोपना कायम भएका विषयको स्पष्टता र आफ्नो अग्रधिकार लिनका लागि गाउँ पालिकाले पहल एवं समन्वय गर्ने ।
- राजश्व संकलनको कार्यलाई करदाता मैत्री बनाउन गाउँवासीहरु समक्ष अभिमुखिकरण, सचेतनामूलक गोष्ठी एवं अन्तरकृया कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- राजश्व क्षमता अभिवृद्धिको कार्ययोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने विषयमा संस्थागत प्रतिवद्धता कायम गर्ने ।
- व्यवसाय कर संकलनमा वाणिज्यसंघसंग समन्वयात्मक प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ । अझ व्यवसायलाई बर्गिकरण गर्न सक्दा कर संकलन बैज्ञानिक हुन जान्छ, जसबाट साना व्यावसायी व्यवसायमा टिकन सक्छन् र ठूला व्यवसायी कर तिर्न सक्षम हुने हुदा समतामूलक कर प्रणाली हुन जाने देखिन्छ ।
- अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ मा स्थानीय तहको सीमित गरिएको वित्तीय अधिकारमा पुनरावलोकन गर्न स्थानीय तहबाट वहस पैरवी गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।
- गाउँपालिकाले बजार अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउन स्थानीयतहको प्रहरी(निरिक्षक) व्यवस्था गर्ने ।

अनुसूचीहरु

१. प्रश्नावलीहरुको नमूना

शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आन्तरिक राजस्व अभिवृद्धिका लागि सूचना संकलन फारम

संस्था वा व्यक्ति: –

ठेगाना :-

१. तपाईंलाई शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको काम र कर्तव्यको बारेमा जानकारी छ ?

(क) छ (.....) छ भने के के काम गछ? .....

.....

(ख) छैन (.....)

२. गाउँपालिकाको कुनै योजनामा उपभोक्ता समितिको सदस्य हुनु भएको छ ? हुनुभएको छ भने कुन योजनामा सहभागी हुनु भएको छ ?

.....

३. गाउँपालिकाले निर्णय गरेका मुख्य निति नियम को बारेमा जानकारी छ ? छ (.....) छैन (.....)

.....

४. तपाईंले गाउँपालिकालाई के कस्ता किसिमका मुख्य करहरु तिर्ने गर्नु भएको छ ?

.....

५. तपाईंले बुझाएको करले गाउँपालिकाले के गछ ? जस्तो लाग्छ ? .....

.....

६. कर बुझाउदा खुशि लाग्छ वा दुःख लाग्छ ? किन ?.....

७. हाल बुझाई राखेको कर बढाउदा राम्रो होला जस्तो लाग्छ ?

८. तपाईंको विचारमा यस गाउँपालिकाले कुन कुन क्षेत्रमा कर लगाउदा राम्रो होला ?

९. तपाईंको विचारमा गाउँपालिकाले के कस्ता काम गरेमा गाउँबासिहरुलाई सहज होला र
कर तिर्न तपाईंहरु इच्छुक हुनु होला ?

१०. तपाईंको विचारमा कुन कुन त्यस्ता क्षेत्रहरु छन् जसमा गाउँपालिकाले कर लगाउन
राम्रो होला ?

११. तपाईंको संस्थाले कुन कुन वस्तु तथा सेवाहरुमा कर तिर्ने गर्नु भएको छ ?

१२. गाउँपालिकाले करको बारेमा गाउँबासिहरुलाई सुसुचित गरेको छ ?

१३. तपाईंको विचारमा गाउँपालिकाले उठाउनुपर्ने करका क्षेत्रहरु कुन कुन हुन ?

करको बारेमा तपाईंको गाउँपालिकालाई थप सल्लाह केहि भए :

(क).....

(ख).....

२. सूचना संकलनका केही भलकहर

३. सन्दर्भ समाग्रीहरु (Bibliography)

- १) नेपालको संविधान, २०७२
- २) स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४
- ३) राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४
- ४) अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
- ५) शे फोक्सुण्डो गाउँपालिकाको आर्थिक ऐन, ...
- ६) स्थानीय तहमा बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन, आर्थिक व्यवस्थापन तथा संपति हस्तान्तरण सम्बन्धि निर्देशिका, २०७४ (अर्थ मन्त्रालय, सिंह दरबार)